

„Nie wierząc nam, że chcieć to móc...”
Legiony i ich wpływ na sprawę polską
w latach 1914–1918, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek,
Toruń 2018, ss. 408

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2019.046>

Odzyskanie przez Polskę niepodległości niewątpliwie stanowi moment przełomowy i bardzo ważny w historii naszego narodu. Jednak na utraconą wolność trzeba było czekać aż 123 lata. W tym czasie Polska znajdowała się pod panowaniem trzech zaborców. Dopiero wybuch I wojny światowej przyniósł nadzieję na powrót sprawy polskiej na arenę dyskusji międzynarodowej. Utworzone 16 sierpnia 1914 roku przez Naczelny Komitet Narodowy (NKN) Legiony Polskie stanowiły pierwszą polską formację wojskową XX wieku, skupiającą w swoich szeregach organizacje paramilitarne, m.in. oddziały Związku Strzeleckiego, Polskie Drużyny Strzeleckie, a także sekcje Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Działały w ramach armii austro-węgierskiej i podlegały dowództwu Landwehry. Nie oznaczało to bynajmniej sympatyzowania z zaborcą, a jedynie realizację planu taktycznego Józefa Piłsudskiego, dla którego wrogiem było każde państwo stojące na drodze do odzyskania niepodległości. Początkowo NKN zapowiedział utworzenie dwóch Legionów Polskich: Zachodniego (w Krakowie) i Wschodniego (we Lwowie), jednak ten drugi nie został ostatecznie sformowany. Dość szybko, bo 19 grudnia 1914 roku, pułki składające się na Legiony zostały przeformułowane na Brygady. I Brygadą dowodził Józef Piłsudski, II Brygadą – Ferdynand Küttner, a następnie Józef Haller. III Brygada została powołana 8 maja 1915 roku i dowodzili nią kolejno: Wiktor Grzesicki, Stanisław Szeptycki, Zygmunt Zieliński, Bolesław Roja.

Publikacja stanowi pokłosie konferencji naukowej, która odbyła się w dniach 19–20 października 2017 roku na Wydziale Nauk Historycznych w Toruniu. Została zorganizowana przez Zakład Historii XX wieku oraz Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, patronat nad konferencją objęli zaś Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych oraz Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej. Wydana książka stanowi kontynuację serii wydawniczej „O Niepodległą i Jej Trwanie”, zapoczątkowanej w 2016 roku, której pierwszym tomem była wydana w 2017 roku książka pt. *Akt 5 listopada 1916 roku i jego konsekwencje dla Polski i Europy*. Praca składa się z 15 artykułów, na których kartach poszczególni autorzy przybliżyli pokrótce kwestie związane z historią Legionów Polskich, ich działalnością i wpływem, jaki wywarły na sprawę polską w latach Wielkiej Wojny. Redakcję naukową objęli prof. zw. dr hab. Jarosław Kłaczek oraz dr Zbigniew Girzyński, pomysłodawcy i inicjatorzy niniejszego tomu. Książka została wydana w Toruniu przez Wydawnictwo Adam Marszałek i jest współfinansowana przez Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Ma format B5 oraz sztywną oprawę. Została opatrzona słowem wstępnym, bibliografią, indeksem osobowym oraz podsumowaniem w języku angielskim.

We wstępie redaktorzy naukowcy tomu wskazali kilka momentów historycznych, z którymi Polacy wiązali swoje nadzieje na odzyskanie utraczonej wolności, poczynając od wyprawy Napoleona Bonaparte na Moskwę w 1812 roku, przez powstania narodowe, aż po genezę I wojny światowej i rok 1914, kiedy to wszystkie ówczesne mocarstwa europejskie przystępowały kolejno do konfliktu zbrojnego. Wówczas narodziły się Legiony, o których traktuje niniejsza publikacja, przybliżająca za pomocą licznych artykułów nie tylko ich losy i wpływ na sprawę polską, ale także pokazująca stan badań nad ich dziejami i działalnością. Redaktorzy przybliżyli również pokrótce problematykę poszczególnych artykułów umieszczonych w książce oraz wyrazili nadzieję na to, iż praca ta stanie się inspiracją do podejmowania dalszych badań i twórczych polemik.

Publikację otwiera artykuł Przemysława Olstowskiego poruszający ważne zagadnienia związane z dotychczas prowadzonymi badaniami na temat Legionów Polskich, które były podejmowane już w okresie istnienia tej formacji wojskowej i są kontynuowane do czasów współczesnych, czego efektem są liczne prace na ten temat, przytaczane w tekście. Autor

podkreślił jednak, że pomimo ogromu wykonanych dotychczas badań naukowych konieczna jest ich kontynuacja, gdyż I Brygada wciąż nie ma swojej odrębnej i całościowej monografii, co niewątpliwie stanowi inicjatywę „o dużej skali trudności”, ale wartą podjęcia. Krzysztof Kloc w swoim tekście zadaje bardzo ważne pytanie: „Czy Józef Piłsudski rzeczywiście liczył na wybuch powstania w Królestwie Polskim?” i równocześnie podejmuje refleksję o polityce Komendanta w pierwszych tygodniach Wielkiej Wojny, którą można różnie interpretować. Artykuł pt. „«Legiony to dzisiaj Polska». Zabiegi o pozyskanie społeczeństwa Królestwa Polskiego dla Legionów w latach 1914–1915” autorstwa Joanny Dufrat kontynuuje problematykę podjętą w poprzednim tekście. Autorka ukazuje atmosferę panującą na tym terenie w momencie wkraczania wojsk polskich i zarazem wyjaśnia, z czym mogła się wiązać. Podkreśla bierność, nieprzychylność i niechęć mieszkańców wobec polskich żołnierzy, co zdecydowanie negatywnie wpływało na ich morale. W zaistniałej sytuacji konieczne było podjęcie na szeroką skalę działań zmierzających do poparcia czynu legionowego, m.in. prowadzenie akcji propagandowo-werbunkowej czy utworzenie specjalnej instytucji dla kształtowania patriotycznych nastrojów, które stopniowo zmieniały nastawienie społeczeństwa, coraz przychylniej odnoszącego się do idei legionowej. Piotr Cichoracki w swoim artykule podejmuje dość ciekawe zagadnienie, a mianowicie relacje żołnierzy legionowych z przedstawicielami wojsk państw centralnych, czyli żołnierzami armii niemieckiej i austriackiej, którzy walczyli przeciwko Rosji. Kwestia ta jest o tyle ciekawa, że polscy żołnierze walczyli ramię w ramię z wojskami państw zaborczych, co ukazuje pewien paradoks, niosący różne konsekwencje, o czym pisze autor. W artykule pt. „Bitwa pod Limanową-Łapanowem i rola w niej Legionów Polskich” Jarosław Centek podkreśla niewystarczalność badań podejmowanych na dany temat i podejmuje próbę ich uzupełnienia choć w niewielkim stopniu. Dzieliąc tekst na części, przywołuje on kolejno: genezę bitwy, ogólne uwagi na jej temat zawarte we wspomnieniach Józefa Piłsudskiego, zadania Grupy Armijnej Rotha i osłonę koncentracji jego sił, początek bitwy, działania w kierunku Nowego Sącza i odwrót w stronę Limanowej, odejście Legionów Polskich z Limanowej do Kamienicy, poniesione straty, podsumowując, że stwierdzenie mówiące o tym, że bataliony legionowe w danej bitwie nie odegrały żadnej roli, jest nieuprawnione. Piotr Podhorecki

podjął tematykę związaną z postacią Kazimierza Sosnkowskiego jako dowódcy polowego I Brygady Legionów Polskich. Na początku tekstu umieścił krótkie rozważania nad terminem „dowódca polowy” / „dowódca liniowy”, który nie występuje w żadnych polskich, niemieckich czy rosyjskich encyklopediach wojskowych, a pomimo to operują nim wojskowi i historycy. Następnie autor zaprezentował dowodzenie taktyczne Sosnkowskiego w czasie Wielkiej Wojny oraz próbował określić jego właściwą funkcję wojskową przy Józefie Piłsudskim. Artykuł został wzbogacony o aneks, mający na celu, jak sam autor pisze, „ukazanie służby wojskowej Kazimierza Sosnkowskiego w Legionach Polskich oraz problemów, z jakimi musiał się mierzyć w kwestiach organizacyjnych, dyscyplinarno-wychowawczych czy sądowniczych, a także spojrzenia na życie codzienne oficerów i żołnierzy I Brygady, co może okazać się pomocne przy tworzeniu kolejnych prac poświęconych tej tematyce”¹. Kolejny tekst zatytułowany „W cieniu brata. Rzecz o Leonie Wacławie Kocu”, autorstwa Janusza Mierzwy, zasługuje na uwagę, gdyż traktuje o postaci, która pomimo swego udziału w ruchu niepodległościowym przed wojną i w czasie jej trwania, a także działalności w Wojskowym Instytucie Naukowo-Wydawniczym, w kampanii polskiej w 1939 roku i Armii Polskiej na Wschodzie, nie istnieje w szerszej świadomości. Autor przywołuje prace na ten temat, podkreślając ich niekompletność, a także fakt, iż w opracowaniach bracia Adam i Leon często są ze sobą myleni, a następnie przybliży jego biografię, dając tym impuls do tego, aby podejmować dalsze badania nad tą mniej znaną postacią. Kwestią sądownictwa honorowego w Legionach Polskich w latach 1916–1917 zajął się w swym tekście Grzegorz Kulka, który podkreślił, że pomimo tak bogatej literatury poświęconej tej formacji wojskowej trudno doszukać się w niej kompletnego opracowania na temat stosowanego w niej sądownictwa. Autor opisał powstanie i działalność Rad Oficerskich stanowiących formę sądownictwa honorowego w Legionach Polskich, ich funkcjonowanie i orzecznictwo, zwracając uwagę na to, że pomimo tak krótkiego okresu istnienia, bo tylko 15 miesięcy, odcisnęły swe piętno na późniejszym systemie sądowniczym. Problematykę kryzysu przysięgowego w Legionach

¹ „Nie wierząc nam, że chcieć to móc...” *Legiony i ich wpływ na sprawę polską w latach 1914–1918*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek, Toruń 2018, s. 93.

Polskich latem 1917 roku, a ściślej próby jego opanowania, podjął w swoich rozważaniach Jan Snopko, który ukazał poszczególne formy i metody podejmowanych działań, ich przebieg i rezultaty, a także nastroje panujące wśród żołnierzy. Artykuł autorstwa Jacka Gzelli, pt. „Próby przekształcenia Legionów w Wojsko Polskie przez Tymczasową Radę Stanu w ocenie Władysława Studnickiego”, ukazuje dany problem z perspektywy konkretnej osoby, która niemal przez całe swoje życie duże znaczenie przyznawała wojsku i jego istotnej roli w procesie państwowotwórczym i nieustannie głosiła potrzebę konieczności tworzenia organizacji paramilitarnych.

Ciekawym tekstem jest artykuł Jacka Piotrowskiego traktujący o zaopatrzeniu w Legionach Polskich w latach 1914–1918 w świetle wspomnień. Jest on o tyle interesujący, że opisuje sprawy codzienne i problemy, z jakimi na co dzień borykali się żołnierze, przekazując ich osobiste relacje i zapiski, co zdecydowanie urozmaica pracę skupiającą się w większości na kwestiach politycznych. Nurt wspomnieniowy kontynuowany jest przez artykuł autorstwa Aleksandra Smolińskiego noszący tytuł „Obraz jeńców rosyjskich z czasów I wojny światowej w wybranych pamiętnikach żołnierzy Legionów Polskich. Przyczynek do dziejów Wielkiej Wojny na froncie wschodnim i ziemiach polskich”. Autor za pomocą krótkiego wprowadzenia definiuje, kim jest „jeniec wojenny” oraz jak poprzez epoki zmieniał się jego los, dość długo nieokreślony przez żadne akty prawne, gdyż te pojawiły się dopiero pod koniec XVII wieku. Następnie prezentuje obraz rosyjskiego jeńca wojennego, posługując się licznymi cytatami pochodzącymi ze wspomnień legionistów, które w ogólnym rozrachunku nie prezentują wobec mniejszych jeńców szczególnej nienawiści ze strony polskich żołnierzy. Należy jednak mieć na uwadze ich subiektywny charakter. Kolejny pojawiający się na kartach książki artykuł, autorstwa Mariusza Wołosa, nosi tytuł „Epopcja legionowa w pamięci weteranów I Brygady Jakuba Hoffmana i Damiana Stanisława Wandycza”. Autor pokrótce przybliżył obie tytułowe postaci za pomocą przytoczonych biografii oraz ukazuje ich cechy wspólne, by następnie przejść do ich wspomnień na temat służby w legionach, w których wybrzmiewa szczególne traktowanie tego okresu życiowego. Ciekawą kwestię porusza Mateusz Hubner w tekście pt. „Geneza grupy «pułkowników» w Legionach Polskich i Polskiej Organizacji Wojskowej”, który ukazuje, iż większość „pułkowników” stanowiących w II Rzeczypospolitej elitę obozu

piłsudczykowski w okresie I wojny światowej należała do Legionów Polskich (głównie do I Brygady) bądź do POW, będącego piłsudczykowskim ośrodkiem konspiracji. Problematykę legionowych rodowodów attaché wojskowych II RP w krajach nadbałtyckich (na Litwie, w Estonii i Finlandii) podjął Tomasz Gajownik, ukazujący, że postacie te odegrały niemałą rolę w niniejszych państwach.

Publikację zamyka podsumowanie w języku angielskim. Stanowi ono niezwykle ważny element, gdyż znacznie poszerza grono odbiorców. Umieszczona bibliografia jest podzielona ze względu na rodzaj przywoływanych źródeł. Dzieli się na: źródła archiwalne, źródła drukowane, prasę, pamiętniki, wspomnienia, relacje, opracowania i źródła internetowe (netografię). Książkę wzbogaca indeks osobowy, będący dużym ułatwieniem na drodze w dotarciu do informacji na temat konkretnych postaci.

Praca stanowi publikację naukową, kierowaną przede wszystkim do badaczy historii, polityki i stosunków międzynarodowych. Czytelnikowi pochodzącemu spoza tego kręgu może sprawiać pewne trudności w odbiorze. Nie wszystkie zawarte w niej informacje mogą wydawać się jasne, gdyż by je w pełni zrozumieć, konieczna jest podstawowa wiedza na dany temat. To jednak nie zmienia faktu, że jest napisana językiem poprawnym, przejrzystym, klarownym i dość przystępnym. Mankamentem pracy może być brak ilustracji, które zdecydowanie wzbogacają i uatrakcyjniają daną treść. Wyjątkiem jest artykuł Jarosława Centka, w którym pojawiają się mapy (s. 70, 73, 78, 84). Bez nich zrozumienie treści byłoby trudniejsze nawet dla osób posiadających wiedzę na temat opisywanych starć i potyczek. Wydanie pracy jak najbardziej zasługuje na pochwałę, gdyż pod względem estetyki prezentuje się bardzo dobrze. Ponadto wybrany format sprawia, że jest ona poręczna, lekka i nie przeraża wielkością.

Podsumowując, niniejsza publikacja niewątpliwie zasługuje na uwagę badaczy XIX i XX wieku, szczególnie tych zajmujących się historią wojskowości, organizacji paramilitarnych oraz czynem zbrojnym podejmowanym w celu odzyskania przez Polskę niepodległości. Legiony Polskie niewątpliwie wywarły niemały wpływ na sprawę polską w latach 1914–1918. Proces ich tworzenia, a następnie podejmowane działania zasługują na uwagę, tym bardziej że mimo licznie podejmowanych badań na ich temat wciąż nie powstała monografia traktująca o I Brygadzie Legionów Polskich. Artykuły składające

się na pracę poruszają różnorodne problemy, poczynając od stanu badań i konieczności ich dalszego prowadzenia, przez genezę niniejszej formacji paramilitarnej, jej udział w procesie wyzwoleniczym, po liczne opinie na temat jej działalności czy wspomnienia i relacje pamiętnikarskie samych żołnierzy. Te jednak należy traktować z pewnym dystansem, mając na uwadze wszystkie czynniki, które wpływały na takie postrzeganie i obraz. Publikacja nie pretenduje do całościowego ujęcia problematyki legionowej, gdyż jest to niemożliwe ze względu na obszerność zagadnienia, stanowi raczej inspirację do dalszych badań naukowych. Wpisuje się także w trwające w 2018 roku obchody związane z 100. rocznicą odzyskania przez Polskę niepodległości.

Joanna Gołębiewska (Toruń)
ORCID: 0000-0003-4993-1183

1. Dywizja Kościuszkowców,
red. nauk. B. Bębenek, A. Koseski,
Wydawnictwa Akademii Humanistycznej
im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk 2018, ss. 193

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2019.047>

W 2018 roku nakładem Wydawnictwa Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku ukazała się praca zbiorowa pt. *1. Dywizja Kościuszkowców*. Publikacja została wydana z inicjatywy Stowarzyszenia Ogólnopolskiej Rodziny Kościuszkowców (dalej: SORK).